

mada se pri površnoj nomenklaturi elemenata one pokazuju književnosti najbliže. Naime, ove umetnosti nemaju svoju građu koja bi podrazumevala i svoje potencijalne sadržine, odnosno pozorište je ima samo delimično a film nema nikako. Lesingovoj distinkciji, po kojoj je prostor domen slikara a vreme domen pesnika, dok je pozorište umetnost koja oba ova domena sjedinjuje, treba dodati da ono to »dubinski« ostvaruje jedino kroz glumca, dok se u ostalom radi o prostom površinskom »sabitranju likovnih i književnih elemenata. Glumac je jedina vlastita građa pozorišta s kojom se mogu vršiti izvorno pozorišni eksperimenti i koja je u stanju da ostvaruje svoja vlastita, neočekivana pozorišna značenja. Na njemu svojstven način, koji je svakako u vezi s njegovom ljudskom prirodom, on sjedinjuje u sebi sve: i prostor i vreme, i simultanost i sukcesivnost, i sintaksički i semantički princip, i znak i davaoca znaka, i autora i delo: ruka koja slika i ruka koja se slika jedna je ista ruka, kaže Pieter Bruck. I ma kako snažne efekte u pojedinačnim konkretnim slučajevima pozorište ostvarivalo kombinacijom »tuđih« poruka, s teorijskog stanovišta jedine istinski pozorišne poruke koje je u stanju da ostvari jesu one koje ostvaruje glumac. Film, međutim, nema ni to, jer njegov glumac nije više njegov. Film je zaista »fabrika snova«, svet iluzija, optička varka, snop senki bačen na platno. On je zbog toga najpopularnija umetnost, umetnost za mase: jer u procesu prijema poruke ne zahteva od primaoca savladavanje otpora materijala.

Kako u odnosu na sve to »stoji književnost? Rekli smo da je to umetnost koja poseduje vlastitu specifičnu građu, da je ta građa jezik, a da je »ono književno« u njemu njegova upotreba. Jezička poruka je par excellence primer poruke ostvarivane u vremenu, u sukcesiji, ali književna upotreba, ili »estetska funkcija« (Jakobsom) njegova, razbljava mu tu jednodimenzionalnost sredstvima koja mogu biti manje ili više prirodna, unutrašnja, i manje ili više dodana, spoljašnja.

Prirodna sredstva, gotovo isto toliko prirodna koliko su to ona kojima muzika ostvaruje svoju dvodimenzionalnost, pripadaju isključivo poeziji. Lirska poezija liš poznaje oduvek, ali su ona svoje pročišćavanje doživela tek s razvojem naše svesti o prirodi poezije, što će reći s modernom poezijom, s Bodlerom. Manje prirodna sredstva, analogna onima koja slikarstvo upotrebljava kada prostor slike ispunjava figuralnom kompozicijom, upotrebljava proza kad u svoj osnovni narativni tok upliće elemente deskripcije ili meditacije.

U ovoj drugoj vrsti sredstava može se dovoljno informisati iz svakog gimnazijskog udžbenika književnosti. O prvoj je kompetentno pisano u mnogim odličnim knjigama, naročito u Fridrihovoju *Strukturi moderne lirike*. Ovde bismo želeli da posvetimo posebnu pažnju onom »proširenju« književnosti koje je po nivou prirodnosti blisko slikarskim diptisima, triptisima, tetraptisima i poliptisima, tako dragim slikarima »sakralnih kompozicija, ali koje je vremenom, to jest u modernom vremenu, u *Gutenbergovoj galaksiji*, postalo njena druga priroda, to jest knjizi.

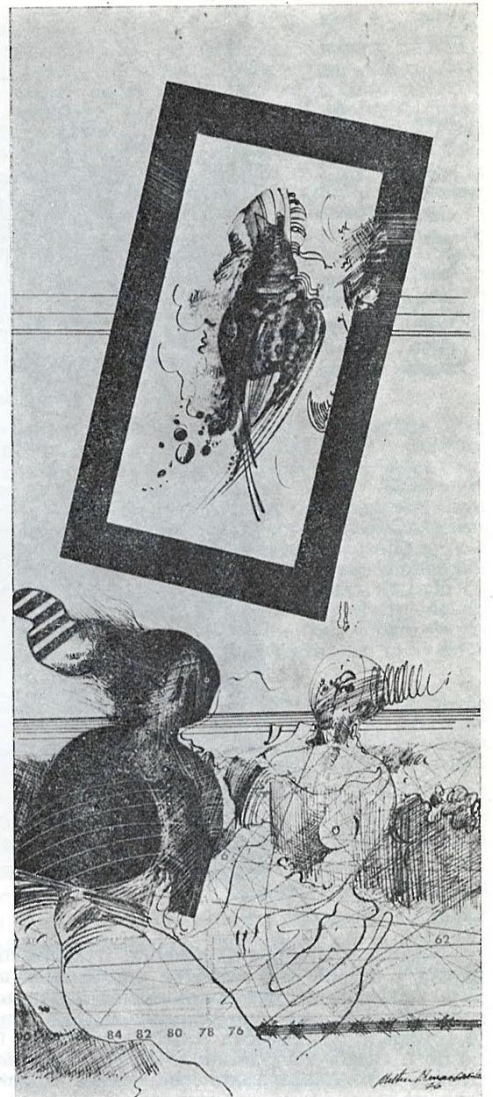
S gledišta teorije informacija, knjiga je jedini prirodni spoljni okvir, jedini komunikacijski kanal u kome se književnost pojavljuje kao književnost. U svim drugim slučajevima (pozorištu, filmu itd.) ona se pojavljuje manje ili više združena sa drugim vrstama umetničkih poruka koje zajedno formiraju jedinstven komunikacijski sistem, a on silom realnosti stvara nov složeni komunikacijski kanal koji nije više književni. Teorija informacija zahteva bavljenje ovim aspektom pojavljivanja književnosti, kome književni kritičari i teoretičari posvećuju malu pažnju. Baveći se knjigom kao okvirom i aspektom književne poruke, kao jedinstvenim komunikacijskim kanalom u kome se ona ostvaruje, želimo ne samo da udovoljimo tome zahtevu, nego i da damo izrazu uverenju da je knjiga nastala kao dosad najbolji rezultat većitog nastojanja književnosti da prevaziđe vremensku jednodimenzionalnost svojih poruka i da se »proširi« u domen prostora, u domen simultanog prijema poruke.

Odlične argumente takvom uverenju pruža Mišel Bitor u svom poznatom eseju *Knjiga kao predmet*, kad poredi knjigu s antičkim svicima, modernim gramofonskim pločama i magnetofonskim trakama. Knjigu odlikuje »sposobnost da pokazuje pred našim očima simultano ono što bi naše uši mogle primiti jedino u sukcesiji. Čak je i sam razvoj oblika knjige, od velikog lista do malog, od navoja do snopa listova, orijentisan ka jednom uvek rastućem uzdizanju ove prerogative«. Naprotiv, s antičkim svicima, gramofonskim pločama i magnetofonskim trakama »nezgoda je u tome što kad hoćemo da nađemo jednu reč, jedan detalj govora, prinuđeni smo da odvijamo celu liniju: vezani smo za njeno prvobitno trajanje... Knjiga kakvu je danas poznajemo nije, dakle, drugo do raspored linija govora u trodimenzionalnom prostoru koji čine, pored debljine knjige, dužina reda i visina stranice; raspored koji pruža čitaocu prednost velike slobode kretanja u granicama teksta, i tako se približava idealnoj simultanoj prezentaciji svih delova jednog opusa«.

Ovakva prirodna knjige zapravo je logičan razvojni zaključak prirode književnosti: od svih vremenskih umetnosti jedino se njena poruka da filmsirati, što će u krajnjoj liniji reći — pretvoriti u prostorno telo. Po tome se ona bitno razlikuje od jezika kao medija kojim se prenosi, čak i kad je usmena. »Slovo nje varabje, viljetit nje pamjmoš,« kaže ruska poslovica. Književnost je pojamnoe slovo, uhvaćena reč i »Singer of Tales« razlikuje se od čoveka koji govori po tome što uvek može da se vrati na određeno mesto u svom govoru. Knjiga predstavlja najpotpunije ovaploćenje ove unutrašnje težnje i prirode književnosti.

bernstajnova sociolo- gija jezika

milorad
radovanović

Bezil Bernstajn (Basil Bernstein), savremeni britanski sociolog, poznat je široj naučnoj javnosti prvenstveno zahvaljujući radovima u oblasti sociologije jezika. (Termin *sociologija jezika* češći je među sociolozima nego među lingvistima koji su angazovani u istraživanjima društveno-jezičkih veza i odnosa, i mada se s terminima *sociolingvistika*, *socijalna lingvistika* ili sl. često upotrebljava istoznačno, u novije vreme stiče značenjsku distinktivnost — u smislu upućivanja na primarnost socioloških, teorijskih, metodoloških i pojmovno-terminoloških polazišta, naučnih zadataka i istraživačkih ciljeva.) Pri tom je sociologija jezika koju nudi Bernstajn sasvim specifična u odnosu na druge sociolingvističke teorije.

Bernstajnovu učenje o društveno-jezičkim korelacijama nastajalo je od poznatih pedesetih do sedamdesetih godina ovoga veka (i još uvek se razvija, posebno u delovanju njegovih nastavljača), a poteklo je iz relativno širokog kruga inspiracijskih izvora koji su na njega mogli uticati. Tu se u prvom redu misli na britansku antropološku i lingvističku tradiciju, zainteresovanu za pitanja društvenih, kulturnih, psihičkih i jezičkih pojmova i odnosa, koju zastupaju (ili su je zastupali) lingvisti i etnolog Fert (J. R. Firth), antropolog Malinovski (B. Malinowski), lingvisti Hallidej (M. A. K. Halliday) i dr., kao propagatori u različitim vidovima ispoljavanja ideja tzv. *kontekstualne lingvistike*, odnosno *lingvističkog funkcionalizma*, zatim američka antropološka i antropolingvistička tradicija predstavljena delatnošću Boasa (F. Boas), Sapira (E. Sapir) i Vorfa (B. L. Whorf), američka sociolingvistička, tačnije Hajmzova (D. Hymes) *etnografija komunikacije* i Labovljeva (W. Labov), *socijalna*, odnosno *urbana dijalektologija*, moderna socijalna psihologija, američka filozofija pragmatizma i poznata učenja Marksa (K. Marx), Dirkeima (E. Durkheim) i Pijažea (J. Piaget), zatim neurologovistika Lurije (A. R. Lurija) i psiholingvistička, odnosno psihologija saznanja Vigotskog (L. Vygotski). Naravno, tu su i tradicionalne i savremene sociološke, antropološke, psihijatrijske i pedagoške teorije itd. No od svih, izgleda, najpostojaniji i u krajnjim posledicama, verovatno, za Bernstajna presudan, bio je uticaj tradicije humboltovsko-sapirovske-vorfovskog načina mišljenja, koja se isključivo poznatom »Sapir-Vorfovom hipotezom« o lingvističkoj relativnosti, odnosno »teorijom lingvističkog veltanšanja Weltanschauung« — o lingvistički determinisanoj percep-

ciji, analizi, segmentaciji, konceptualizaciji, organizaciji li vrednovanju nejezičkih, dakle u prvom redu društvenih, kulturnih i psihičkih pojava i odnosa.¹ Neki od pomenutih uticaja iskazani su u Bernstajnu i eksplicitno, kao npr. u uvodnom delu teksta *Sociolingvistički pristup socijalnom učenju (A Sociolinguistic Approach to Social Learning, 1965)*, ili npr. u tekstu *Opšti jezik: neke sociološke implikacije lingvističkog obrasca (A Public Language: Some Sociological Implications of a Linguistic Form, 1959)*: «Svako me ko se bavi sociologijom jezika biće veoma jasno koliko dugujem Edvardu Sapiru i njegovim sledbenicima, koji su ukazivali na put naučnog proučavanja društvene institucije jezika.» Ovim valja dodati i jedan od najdistinktivnijih, mada posrednih, doprinosna radanju i razvijanju Bernstajnovog sociolingvističke teorije. To je uticaj poznatih sociološko-antropoloških hipoteza o kulturnoj, intelektualnoj, pa i jezičkoj deficienciji, hendikepiranosti (u vrednosnom smislu) »manjkavosti«² pojedinih društvenih struktura i njihovih slojeva. Pri tom prućena i osloncem na hipotezu o lingvističkoj relativnosti, Bernstajnovu teoriju ova hipoteza upravo podržava, naročito kada se imaju u vidu njene osnovne teorijske pretenzije, zatim antropološke, sociološke, psihološke i pedagoške implikacije, ali i empirijske analize kojima se služi (premda stoji uverenje da i Bernstajnova teorija li hipoteze na koje se prišlanja dalekosežnu nedokazanim zaključcima, nadmašuju valjanost svojih osnovnih ideoloških i naučnih polazišta). Sama Bernstajnova teorija uticala je, s druge strane, osim, naravno, na britansku i na američku i (čak izrazitije) na nemačku lingvistiku — posebno na sociolingvistikku.

Sušlina Bernstajnovih sociolingvističkih pogleda jeste u ideji da se društveno-jezičke veze i odnosi ispoljavaju pre svega kroz društvene, odnosno jezičke strukture, i u sistemskoj jezičkoj sferi i u sferi jezičke upotrebe, te da se strukture o kojima je reč međusobno uslovljavaju. U takvoj načelnoj shemi, po Bernstajnu, jezički sistem, tj. *opšti jezički kôd*, ostvaruje se u komunikaciji (koja prevashodno služi društvenim interesima) u vidu postojanja i delovanja posebnih, *govornih kodova*. Ove teorijsku novost predstavlja podela govornih kodova (po tradicionalnoj i strukturalističkoj terminologiji *stilova*, a po sociolingvističkim *sociokodovima*) — na *razrađene (elaborirane)* i *nerazrađene (ograničene) kodove*. Ovi kodovi, kao svojevrsna, nejezičkim razlozima motivisana govorna varijacija, zapravo, s jedne strane odražavaju, a s druge retroaktivno podržavaju postojanje ekvivalentnih društvenih varijacija. Poznavanje i upotreba takvih kodova uslovljeni su, dakle, socijalnom pripadnošću govornih predstavnika — komunikatora li ovu posredno do izvesne mere i uslovljavaju. Po Bernstajnu, naime, deca li tzv. »nižih«³ društvenih slojeva (on pri tom računava uglavnom s urbanim sredinama i radničkom klasom u njima) u postupcima socijalizacije po pravilu usvajaju samo ograničene govorne kodove, siromašnije u pogledu inventara, mogućnosti i slobode izbora, pa obelježeni većom verovatnoćom pojavljivanja postojećih leksičkih i sintaksičkih sredstava, i u selekciji li u kombinaciji (»organizaciji«). Time su kod njih u drugi plan potisnute individualne govorne osobine i razlike, kao i jezičko stvaralaštvo. Nasuprot njima, deca li tzv. »strednjih«⁴ društvenih slojeva kroz socijalizaciju usvoje i znanje ograničenih i znanje razrađenih govornih kodova — s napomenom da su ovi drugi bogatiji u pogledu inventara, mogućnosti i slobode izbora, pa i obelježeni manjom verovatnoćom pojavljivanja raspoloživih leksičkih i sintaksičkih sredstava, naravno i u selekciji li u kombinaciji (»organizaciji«). Time su, u stvari, kod njih podstaknute i podržane individualne govorne osobine i razlike, pa, svakako, li jezičko stvaralaštvo. Govorni predstavnici — komunikatori, koji poseduju obe vrste pominjanih govornih kodova, raspolazu li mogućnošću da planski organizuju svoju govornu praksu, tj. da, planirajući je, sprovede određenu, prvenstveno sociolingvističkim razlozima motivisanu, »govornu strategiju«. To pretpostavlja, dabogme, istovremeno poznavanje i pravila za izbor li pravila za upotrebu odgovarajućeg kôda, zavisno od situacije, sagovornika, tematike, domena, ostalih okolnosti i sl. Što se konkretnih jezičkih osobnosti pomenutih govornih varijacija tiče, iako ih Bernstajn u različitim vidovima tu i tamo u skici navodi, mora se reći da one ni izdaleka nisu konačno utvrđene i popisane ni za engleski, a kamoli za druge jezike i za različite društvene sredine i kulturne tipove (tê bi osobine, uzgred budi rečeno, upravo morale varirati od kulture do kulture, od društva do društva, od jezika do jezika). Pogledajmo samo neke od njih, karakteristične za ograničene govorne kodove, pošto će se one koje se vezuju za razrađene govorne kodove odlikovati sasvim suprotnim oblikom i stepenom ispoljavanja: kratka, gramatički jednostavna, često nezavršena rečenica, oskudnih sintaksičkih obrazaca; jednostavna i ponavljana upotreba malog broja često istih veznika i predloga; retko pojavljivanje rečeničnih kompleksa i »zavisnih«⁵ rečenica u njima; kruta li ograničena upotreba prideva i priloga; mala učestalost »bezičnih«⁶ sintaksičko-semantičkih obrazovanja; intenzivna upotreba parajezičkih li nejezičkih komunikacijskih sredstava, posebno u ekspresivne svrhe itd. Ovim Bernstajn dodaje i diskusiju o *univerzalnim* i *posebnim* osobinama govornih varijacija o kojima je reč, naročito u oblasti tematike. Po njegovom mišljenju, univerzalna značenja jesu rezultat opšte, apstraktne segmentacije društvenog, kulturnog, psihičkog ili nekog drugog dela sadržaja kolektivnog iskustva, dok bi posebna značenja u tom smislu predstavljala posledicu posebne, konkretne segmentacije sadržajne ličnog govornikovog iskustva, pa bi, stoga, bila i neposrednije uslovljena nejezičkim kontekstom. U komunikacijskom pogledu,

u ograničenim govornim kodovima univerzalna su značenja verbalno eksplicitna, dok su posebna — sasvim suprotno od toga — s obzirom na verbalnost implicitna, te bivaju saopštavana neverbalnim, nejezičkim li parajezičkim komunikacijskim sredstvima u funkciji pratećih, pomoćnih sredstava jezičkim kodovima (npr.: ritam, tempo, intenzitet govora, intonacija, gestovi, mimika, proksemika). U ovom pogledu, međutim, stvari stoje potpuno drugačije kada su u pitanju razrađeni govorni kodovi. U njima su, naime, li univerzalna li posebna značenja po pravilu verbalno eksplicitna.

Bernstajnu bi se moglo zameriti opažanjem da je cela njegova teorija zasnovana na preteranom pojednostavljanju procesa naslojavanja u jeziku, predstavljajući nehomogenu prirodu jezika u simkretičnom obliku, Bernstajn, u stvari, u teoriji koji shematizaciji koju uvodi, osim razume se socijalnog, zanemaruje sve ostale vidove jezičke dezintegracije (individualnu, teritorijalnu li funkcionalnu — tj. disciplinarnu, tematsku li situacionu). Među ključnim nedostacima teorije jeste, nesumnjivo, li njena u ovom trenutku još uvek nedovoljna proverljivost, uprkos naporima Bernstajnovih sledbenika da njegove teorijske koncepcije potkrepe li adekvatnim empirijskim nalazima. Posebnu opasnost, kada su u pitanju Bernstajnovi sociolingvistički pogledi, predstavlja mogućnost da se njegova osnovna teorijska polazišta mehanički vežu li za pitanja odnosa između jezičkih, kulturnih, društvenih li psihičkih pojava ove vrste i pojava u oblasti ljudskog saznanja, a naročito ljudske inteligencije, budući da je upravo to područje u kojem ideološki precizno motivisane, a antropološki li psihološki, u osnovnom humanističkom smislu čak, sasvim neprihvatljive li neopravdane teorije o raznim oblicima kulturne, jezičke, pa i intelektualne hendikepiranosti, nalaze izuzetno pogodno stanište (osobito u Sjedinjenim Američkim Državama). Istovremeno, nedovoljno tačne, ili pak neprecizne interpretacije Bernstajnovog učenja lako odvođe u tumačenja kojima se ona osocira s teorijama o klasnom karakteru jezika, o lingvističkoj stadijalnosti ili sl. (jedan takav, konačno odbačen sistem gledanja na jezik zastupao je npr. poznati sovjetski lingvista prve polovine dvadesetog veka, N. J. Mar). Dodajmo tome li da se Bernstajnova teorija, kao hipoteza, relativno dobro može obrazlagati u specifičnim društvenim li kulturnim prilikama zemlje, kulture li društva u kojima je nastala (ili pak u sličnim), no da bi, istovremeno, svakom njeno nasilno ili veštačko primenjanje li prilagođavanje uslovima bitno drugačijih društvenih li kulturnih organizacija i okolnosti, venovano, moglo njoj samoj znatno naškoditi. U kontekstu takvih razmišljanja, jedna od načelnih zamerki Bernstajnu li njegovim istomišljenicima mogla bi se formulirati sudom da se nedovoljno korektnim čini li podatak da je veoma malo na pona bivalo ulagano da se ova specifična sociolingvistička teorija stavi u okruženje li kritički razmotri, odnosno uporedi s ostalim aktuelnim zbivanjima u lingvistici li sociolingvistici. (Sociolingvistika, sociologija jezika, socijalna lingvistika ili sl., bez obzira kako se gde ova naučna oblast nazivala, od šezdesetih godina naovamo vrlo se plodno li dinamično razvijala, posebno u Sjedinjenim Američkim Državama, SSSR-u, SR Nemačkoj, Francuskoj li Velikoj Britaniji, ali li drugde.)

No uprkos svemu tome, ovoj teoriji se moraju pripisati li dobra svojstva, među drugim ona koja je posredno povezuju s ostalim teorijskim polazištima u sociolingvistici, odnosno sociologiji jezika. Tu se prvenstveno misli na polmanje jezika u tesnoj korelaciji sa društvenim, kulturnim, psihičkim li dr. pojavama, naročito s pogledom na učesje govornih predstavnika — komunikatora u sporazumevanju jezikom li odgovarajućih kolektiva koje ovi obrazuju, društvenih grupa, slojeva, tipova porodica ili sl. Zatim, kao značajno tu ostaje i načelno insistiranje na nehomogenom karakteru jezika na nužnosti izučavanja jezika u nejezičkim kontekstima njegove upotrebe (situacije, društvene uloge, sagovornici, okolnosti itd.), na važnosti komunikacijske saradnje jezika sa drugim, nejezičkim kodovima i sl. Teorija je podsticajna li u područjima u kojima obezbeđuje dosta prostora za primenjeno vrednovanje teorijskih nalaza u različitim institucionalizovanim postupcima s govornim predstavnicima, odnosno s njihovim jezikom, u prvom redu u oblasti usavršavanja raznih vidova pedagoške prakse li psihijatrijske terapije, zatim u oblasti jezičke politike li jezičkog planiranja li drugde.⁷

NAPOMENE:

¹ Od novije literature pisane na srpskohrvatskom jeziku o ovome naročito instruktivan pregled problematike, s priloženom selektivnom bibliografijom, daje M. Culjak, u tekstu: *Teorija jezičkog videnja sveta.* — Suvremena lingvistika, br. 15-16, Zagreb 1978, 57-67; u analitičkom smislu, međutim, značajniji je ranije objavljeni prikaz teorije o kojoj je reč, od R. Bugarskog, u poglavlju *Jezička relativnost*, u knjizi *Jezič i lingvistika*, Beograd 1972, 77-98.

² U međuvremenu se pojavilo li niz studija o Bernstajnovim pogledima na jezik li društveno-jezičke veze li odnose, među ostalim li knjige: N. Dittmar, *Coccolinguistics. A Critical Survey of Theory and Application*, London 1976 (prvobitna verzija objavljena je 1973. godine na nemačkom jeziku, a knjiga se gradi na poređenju li kritici Bernstajnovog sociolingvističke teorije — teorije »deficitnosti«⁸ li Labovljeve socijalne, odnosno urbane dialektologije — teorije »varijabilnosti«⁹; W. Niepold, *Sprache und soziale Schicht. Darstellung und Kritik der Forschungsliteratur seit Bernstein*, Berlin 1970; H. Rosen, *Language and Class. A Critical Look at the Theories of Basil Bernstein.* — Bristol 1972 li dr. Sam Bernstajn najbolje je li najdostupnije predstavljen u zbornicima: *Class, Codes and Control. 1-3*, London 1971-1975 li *Studien zur sprachlichen Sozialisation*, Düsseldorf 1972. Najavljen je li izbor tekstova B. Bernstajna na srpskohrvatskom jeziku (Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1979, Biblioteka XX vek).